

անկախ գոյությունը, որի սխրանքը պետական, ռազմական, մտավոր ու գիտական երևելի գործիչների բացառիկ առաքելությամբ է պայմանավորված»:¹

Երևելի այդ գործիչներից էր Արցախյան գոյապայքարի ռահվիրա, գաղափարախոս ու ժամանակագիր Բագրատ Ուլուբաբյանը, որը ասպարեզ եկավ անցած դարի հիսունական թվականներին: Սրանք զարթոնքի ու արթնացման տարիներ էին արցախյան գրականության համար և ահա վերածնության այս մթնոլորտում ձևավորվեց Ուլուբաբյանի գրական անհատականությունը:

Բ. Ուլուբաբյանի երևույթը անխզելիորեն կապված է պատմական այն իրադարձությունների հետ, որ տեղի ունեցան Արցախում, անցյալ դարի վերջին տասնամյակներին: Հաստատապես սկիզբը շատ ավելի հեռվում էր՝ 60-ականների սկզբներին, բայց Խորհրդային Միության ազատականացումը, վերակառուցում-պերեստրոյկան միայն ազդարարը եղավ էթնիկական ոգու արթնացմանն ու արցախահայերի ազգային-ազատագրական պայքարի բռնկումին:

Ընդլայնվում են Ուլուբաբյանի գրական-հասարակական գործունեության շրջանակները՝ «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթի խմբագիր, կուլտուրայի մարզային վարչության պետ, մարզսովետի գործկոմի նախագահի տեղակալ և այլն: Օգտվելով պաշտոնի ընձեռած հնարավորությունից՝ նա ռուսական և ադրբեջանական դպրոցներում ադրբեջաներենի փոխարեն ներգրավեց հայոց լեզվի դասաժամեր: Այդ քայլը սահմանադրական էր, ուստի Բաքվում ոչինչ չկարողացան անել, բայց անսպասելի կրճատվեց Բ.Ուլուբաբյանի հաստիքը:

Ժամանակի տազնապը խորապես վերապրում էր Ուլուբաբյանը և կատարեց գրեթե անհնարինը. գրական կապեր ստեղծեց Հայաստանի գրական կյանքի հետ մի այնպիսի ժամանակ, երբ քանդված կամ խարխլված էին Արցախը Հայաստանի հետ կապող բոլոր կամուրջները: 1957 թվականին կազմակերպեց Վազգեն Ա նորընտիր կաթողիկոսի այցը Ղարաբաղ: Մայր Հայաստանից սկսեցին ավելի շատ գրողներ, արվեստագետներ այցելել Ստեփանակերտ, (Ն.Զարյան, Հր. Քոչար, Ս.Կապուտիկյան, Սունդուկյանի անվան դրամատիկական թատրոն, Հ.Սահյան, Ս.Խանգանդյան, Սարմեն, Նորենց, Հր. Հովհաննիսյան, Պ.Սևակ, Գ.Էմին և ուրիշներ), որոնք լինում էին Բ.Ուլուբաբյանի առանձնատանը, որը մի տեսակ «Վերնատուն» էր դարձել Ստեփանակերտում:

Հետևեցին աննախադեպ սպառնալիքներ Բաքվից: Բայց Բ.Ուլուբաբյանը և նրա համախոհները չընկրկեցին և տեղի չտվին: Մոսկվա հասած երկրորդ դիմումից հետո Ուլուբաբյանն ու իր ընկերները Բաքվի կողմից մեղադրվում են դաշնակցական - ահաբեկչական գործունեության մեջ:

1966թ. Երևանում հայտնվեց 150 էջանոց անստորագիր մի մեքենագիր տեքստ, որը շուտով բազմացվեց ու տարածվեց: Ձեռագիրը պատմում էր 1920 թվականից հետո Արցախի գլխին եկած արհավիրքների, Ադրբեջանի տիրապետության տակ հեծող հայության դժվարին կյանքի մասին: Դրանից շատ չանցած՝ ԽՄԿԿ Կենտկոմը Երևանից ստացել էր ձեռագրի ռուսերեն թարգմանությունը՝ մի ընդարձակ գրպարտչական վերլուծության հետ: Ջրպարտագրում մատնացույց էր արված նրա՝ տեքստի հեղինակը՝ Բ. Ուլուբաբյանը: Մոսկվան ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Անտոն Քոչինյանից և Կենտկոմի համապատասխան անդամներից քիչ ջանքեր չպահանջեց՝ ձեռագրի հեղինակին սպասվելիք պատիժներից փրկելու համար:

«Արցախում մնալն անհնարին դարձավ հատկապես այն պատճառով, որ Բաքվի իշխանություններն իրենց հայատյաց ծրագրերի իրականացման գործընթացի մեջ ներգրավել էին մի խումբ ստրկամիտ հայ պաշտոնյաների՝ Մելքունյանների, Կևորկովների և ուրիշների, որոնք իրենց գործողություններով ամեն կերպ աշխատում էին հաճոյանալ թուրքերին», - այսպես է գրել հայտնի դեպքերի մասին ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Հր. Միմոնյանը՝ Բ. Ուլուբաբյանի ծննդյան 75-ամյակի առիթով:²

¹Բ.Ուլուբաբյան, «Ժամանակի քննությունը», «Վաչագան Բարեպաշտ» հր, 2006:

² «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2001, թիվ 1:

Ահա, թե ինչպես է նկարագրել այդ պատմական իրադարձությունների մասնակիցն ու վկան՝ Բոգդան Ջանյանը. «Մկզբում, ինչպես միշտ, ամեն ինչ կարծես հաջող էր գնում: Ստեղծվել էր նույնիսկ այնպիսի վիճակ, որ թվում էր շարժումը վերջապես այս անգամ հասնում էր նպատակին և ուր որ է ահա Արցախը կփրկվի թուրք ազերիների բռնապետությունից և Արցախի պատմության բոլոր էլևեջերում հնչող «միացում» կոչն ու կանչը դառնում է երջանիկ իրողություն: Բայց ամեն ինչ շուտ եկավ. հույսերից պայծառացած արցախյան մթնոլորտը հանկարծ մթագնեց, դարձավ աղետավոր, ինքը՝ շարժումը մեծ աղետ դարձավ առաջին հերթին շարժման ակտիվ մասնակիցների համար: Նրանց մեկուսացրին, կալամեջ արին այն ժամանակվա Արցախի դրածո տերերը, իսկ ժողովուրդը ... ժողովուրդը ինչ, դեռ կարգին չէր արթնացել խաբեության քնից»:¹

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում բերել այն 13 ժողովրդանվեր գործիչների անունները, ովքեր Բ. Ուլուբաբյանի ղեկավարությամբ ստորագրեցին 1965թ. հունիսի 28-ի հայտնի նամակը: Նրանց համարյա բոլորին արտաքսեցին Ղարաբաղից, որոնք և դարձան առաջին պաշտոնական վտարանդիները: Ահա նրանք. Բագրատ Ուլուբաբյան, Մերգեյ Շաքարյան, Լազար Գասպարյան, Գրիգոր Ստեփանյան, Արամ Բաբայան, Արսեն Մուքանյան, Գուրգեն Գաբրիելյան, Բոգդան Ջանյան, Միքայել Կորգանյան, Արկաղի Մանուչարով, Ալբերտ Մեյրանյան, Մաքսիմ Հովհաննիսյան, Մերգեյ Գրիգորյան: Շնորհիվ նրանց՝ Արցախի ժողովուրդը շոշափելիորեն զգաց ազգային ինքնագիտակցության ուժը, որը ծնվեց Բագրատյան զանգի հզոր դողանջից: Շարժումը, սակայն, ապրեց ու ծավալվեց արդեն հայ ժողովրդի ընդերքում, որը պիտի հասցներ 70-ականների խուլ ցնցումներին և 88-ի փետրվարին սկսված համաժողովրդական և համազգային շարժմանը: Մկսվում է հալածանքի, բացահայտ սպառնալիքի կամպանիա: Բ. Ուլուբաբյանին ոչինչ չէր մնում, քան հեռանալ իր սիրելի Արցախից և բնակություն հաստատել Երևանում:

Բանաստեղծ-լրագրող Հր. Բեգլարյանը, հետագայում վերհիշելով այս ամենը, գրել է.. «Ես հաճախ եմ մտածում, թե ուրիշ էլ ո՞վ կստեղծեր մեր գրական օջախը, եթե Բ. Ուլուբաբյանը չլիներ և ո՞վ կգրեր այն պատմական նամակը, որ դանդաղ պայթող ռումբի դեր կատարեց Արցախյան շարժման համար: Ո՞վ տքնաջան վաստակով կհանրագումարեր հայոց արևելից կողմանց երկու հազարամյա պատմությունը, ո՞վ իր ամբողջ կյանքն ու վարդապետությունը Հիսուսի պես կնվիրեր Հայր - Աստծուն՝ Արցախ-Ղարաբաղին»:²

1968թ. Երևան տեղափոխվելուց հետո սկսվում է Բ. Ուլուբաբյանի ստեղծագործական կյանքի երկրորդ շրջանը:

Այստեղ նա գեղարվեստական գրականությանը զուգակցեց պատմագիտական հետազոտությունը, որը դարձավ նրա մտավոր գործունեության հիմնական ուղղությունը:

Պետք է նշել, որ նրան գրականությունից դեպի պատմություն տանող դրդապատճառը արցախյան ֆենոմենի բացահայտումն էր:

Բ. Ուլուբաբյանը վաղ հասկացավ, որ այն, ինչ ադրբեջանցի պատմաբանները երկչոտությամբ ասում էին 50-ական թվականներին, 60-70-ականներին արդեն դարձրել էին ազգային քաղաքական ծրագիր՝ սեփականելու Արցախի հոգևոր և նյութական մշակույթը: Դա դավադիր ու հակագիտական մի ծրագիր էր, որի դեմ հնարավոր չէր հանդես գալ բացահայտ քննադատությամբ:

Խորհրդային յոթանասուն տարիների ընթացքում ամեն կերպ արգելվում էին հայ պատմաբանների փորձերը՝ զբաղվելու Խորհրդային Հայաստանի տարածքից դուրս գտնվող պատմական Հայաստանի անցյալի, նրա ներկա իրավիճակի սոցիալ-տնտեսական, ժողովրդագրական, մշակութային ժառանգության, այնտեղ բնակվող հայ ժողովրդի համար կենսական նշանակություն ունեցող բազում այլ հարցերի լուսաբանմամբ: Դրան հակառակ՝ Ադրբեջանում «պատմաշինարարների» համար ստեղծվել էր չափազանց արտոնյալ

¹ «Հայաստան», 1995թ. 9 դեկտեմբերի:

² «Արարատ», Բեյրութ, 1995, 17 հունիսի:

իրավիճակ: Հաշվի չնստելով պատմական փաստերի ու իրողությունների հետ՝ կեղծելով ու եղծելով պատմությունը, իրենց ցանկություններին համապատասխանեցնելու ճանապարհով հորինվեց մի մտացածին վարկած, ըստ որի Մեծ Հայքի մաս կազմող Արցախը, Ուտիքը, Նախիջևանը և Խորհրդային Հայաստանի տարածքի զգալի մասը պատմականորեն «աթաղան - բաբաղան» Ադրբեջանի բաղկացուցիչ մասն են:

1969թ. Ուլուբաբյանը «Արցախի պատմությունը հնագույն ժամանակներից մինչև 10 – րդ դարը» գիտական թեզի համար արժանացավ պատմական գիտությունների թեկնածուի աստիճանի: Ընդամենը մի քանի տարի անց՝ 1973թ. Բ. Ուլուբաբյանը արդեն պաշտպանեց դոկտորական թեզ և ստացավ պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճան: Այդ աստիճանին նա հասավ կրկին հայրենի Արցախի պատմության հետազոտման համար՝ («Խաչենի իշխանությունը 10 – 16–րդ դարերում»):

Պատմագիտական իր ուսումնասիրություններով Բ. Ուլուբաբյանը հասավ լայն ճանաչման, հաստատեց իր կայուն տեղը հայ պատմագիրների ժամանակակից փաղանգում:

Հենվելով պատմական արխիվային փաստաթղթերի վրա՝ գիտնականը մերկացնում է թուրք պատմագրության ու պատմաբանների կեղծիքները՝ ցույց տալով, որ արցախցին՝ իր տոհմիկ էությանը, ամենևին էլ եկվոր չէ ու երբեք չի ապավինել թուրք-ազերիների «գթասիրտ ողորմությանը»: Նա իր բնիկ օրրանում է, իր պապերի ու նախապապերի հողի վրա, նրանց փորձով հարուստ, պատմական մաքառումներով զինավառ:

Բ. Ուլուբաբյանի գործունեությունն ու գիտական ուսումնասիրությունները, նրա բանավեճերը, հրապարակախոսական կրակոտ ելույթները ուսուցողական հզոր լիցքեր են տվել արցախյան մեծ ազատամարտի նախապատրաստության ու պայքարի մարտիկներին:

1975թ. Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղար Հ. Ալիևի պահանջով ԲԱՀ – ը (բարձրագույն ատեստացիոն հանձնաժողով) Բ. Ուլուբաբյանին պարտադրեց երկրորդ անգամ Մոսկվայում պաշտպանել դոկտորական թեզը: Այդ ժամանակ նույնիսկ չէր օգտագործվում «վերապաշտպանություն» արտահայտությունը: Ալիևը պնդեց, որ վերապաշտպանությունը մասնակցեն ադրբեջանցի գիտնականները: Ջորի Բալայանը այդ կապակցությամբ գրել է. «Ես երջանկություն եմ ունեցել այդ օրը Մոսկվայում գտնվել Բագրատի կողքին: Դահլիճում հաճախ ծիծաղն էր պայթում, կարծես խոսքը գնում էր ոչ թե պատմության ձանձրալի էջերի, այլ Արկադի Ռայկինի ռեպրիզների մասին: Դահլիճն այնպես բուռն ու հեգնորեն էր արձագանքում բաքվեցի փորձագետների ռեպլիկներին, որ նախագահողը հաճախ ստիպված էր լինում ցուցափայտով խփել ջրամանին: Բագրատի տրամադրությունը շատ բարձր էր, բոլոր հարցերին պատասխանում էր աշխուժորեն և նույնիսկ սրամտելով»:¹ Ուլուբաբյանը փայլուն հաղթանակ տարավ և վերապաշտպանեց դոկտորական թեզը:

Հետագա տարիներին «Կանթեղ» (1977), «Ոսկե շղթա» (1979), «Դրվագներ հայոց Արևելից կողմանց պատմության» (5-7-րդ դար, 1981), «Գանձասար» (1981) և այլ աշխատություններում Ուլուբաբյանը ադրբեջանցի և ստուգաբանական նոր բանալիներ է տալիս՝ մեկնելու հայ – ռուսական առնչությունները, մեր պատմության անհայտ կամ վիճելի, Աղվանքի պատմության բազում հետաքրքիր խնդիրներ:

Պատմագետը ստեղծում է մնայուն ու բարձրարժեք գործեր, ինչպես՝ «Արցախի պատմությունը», «Արցախի գոյամարտը» (1918–1988թ. փետրվար ժամանակաշրջանի ընդգրկմամբ), «Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը», կոթողային աշխատությունները, 1918-ի մայիսյան դյուցազնամարտի հերոսական դրվագների վառ նկարագրությամբ առլեցուն «Սարդարապատ» պատմական վեպը, բազում պատմա-հրապարակախոսական հոդվածներ:

Սրանք բոլորը գիտնականի համառ պրպտումների ու խորասուզումների արգասիք են՝ ադրբեջանցիական, փաստագրական հարուստ նյութերի հենքի վրա: Նա մեծ նվիրվածությամբ ու եռանդով վիպագրեց Արցախի պատմության նորօրյա հերոսամարտը:

¹ «Ավանգարդ», 1995, 30 նոյեմբերի, թիվ 24:

Դրա վառ ապացույցն է «Արցախյան գոյամարտի տարեգրությունը» ծավալուն գիրքը, որը հայությանն ու գալիք դարերին ընծայաբերած մի խորախորհուրդ լուսամաստյան է՝ տազնապոտ ու սթափեցնող: Մենք գործ ունենք մեր օրերի եղիշեական տարեգրության հետ, որի հեղինակն արցախյան պայքարի փոթորկված տարիների ոչ միայն ականատեսն էր, այլև անձնուրաց տարեգիրը:

Գուցե թե հենց հիմա է անհրաժեշտ նշել, որ դարաբաղյան սխրանքի ճանապարհին Բ. Ուլուբաբյանը մաշել էր իր առաջին սիրտը և ճակատագիրը պարտավոր էր պարզել նրան երկրորդը, ինչպես տարիներ առաջ այդ նույն գոյապայքարի քառուղիներում մեծահոգաբար երկրորդը պարզեց մյուս անձնուրաց դարաբաղցուն՝ Ջորի Բալայանին. Այդպիսի տարեգրությունները երկսիրտ տաղանդների կարիք են զգում:

850 էջանոց այս տարեգրությունը ներկայացնում է Արցախյան վեցամյա հերոսամարտի նոր շրջանը (1988-1994թթ.): Այդ առիթով հեղինակը գրել է. «88-ի փետրվարն սկսվել է 1918թ. մայիսից, երբ Անդրկովկասի արևելյան մասում ստեղծվեց մինչ այդ երբեք գոյություն չունեցած Ադրբեջան, և սա էլ իր նպատակը դարձրեց տիրանալ Արցախ-Ղարաբաղ հայկական մարզին: Արցախը ոտքի ելավ, նետվեց գոյապայքարի, որը շարունակվեց տասնամյակներ, մինչև 1988-ի փետրվարը: Այս կետում արդեն այն պայթեց՝ իբրև համազգային վճիռ, որը չէր կարող չպսակվել հաղթանակով»¹:

Իրոք, 1988-ի փետրվարի 20-ի ընդվզումը դարձավ այն համազգային հնոցը, որ արդար պայքարի լիցքերով պարուրեց հարյուր – հազարավոր հայորդիների՝ փոքրերից մինչև ծերերը: Հասարակության գրեթե բոլոր շերտերը և՛ Արցախում, և՛ մայր Հայաստանում, և՛ սփյուռքում ոտքի ելան՝ հանուն Արցախի փրկության և՛ ազատագրության, հանուն ժողովրդավարության:

Արցախի պատմությունը՝ սերտորեն միահյուսված հայոց պատմությանը, առաջին անգամ ամբողջացրեց և հայ պատմագիտական համակարգի մեջ դրեց Բ. Ուլուբաբյանը:

Գիտնականը զբաղվել է նաև թարգմանչական աշխատանքով: Գրաբարից նա գրական աշխարհաբարի է թարգմանել ու հրատարակել հայ հոգևոր մշակույթի գանձարանում բացառիկ տեղ գրավող մի քանի դասական երկեր, մասնավորապես՝ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» (2000), Ղազար Փարպեցու «Հայոց պատմությունը» և «Թուղթ Վահան Մամիկոնյանին» աշխատությունը (1982), Եսայի կաթողիկոս Հասան – Ջալալյանցի «Համառոտ պատմություն Աղվանից երկրի» գործը (1997), որոնք բոլորն էլ լույս են տեսել թարգմանչի ընդարձակ առաջաբաններով, որոնցից ամեն մեկը առանձին քննախույզ հետազոտություն է՝ հանգամանալից ծանոթագրություններով:

Բ. Ուլուբաբյանը նաև կատարել է գեղարվեստական մի շարք ստեղծագործությունների թարգմանություններ՝ ռուսերենից հայերեն, մասնավորապես՝ Չինգիզ Այթմատովի «Մնաս բարով, Գյուլսարի» վիպակը (1968) և Յուրի Բոնդարևի «Տաք ձյունը» վեպը (1972):

Բ. Ուլուբաբյանի մի շարք ստեղծագործություններ թարգմանվել են նախկին ԽՍՀՄ տարբեր լեզուներով:

Բ. Ուլուբաբյանի ստեղծագործությունները ժամանակին արժանացել են գրաքննադատների ուշադրությանը: Նրա գեղարվեստական երկերը լույս ընծայվելուն պես դիտարկվել և գնահատվել են ամսագրերում, հանդեսներում, թերթերում, գրականագիտական առանձին ժողովածուներում: Այս առումով կարևոր է նշել ակադեմիկոսներ Ս.Արզումանյանի, Ս.Աբրահամյանի, Ս.Երեմյանի, գրականագետներ Ժ.Անդրյանի, Գ. Անտոնյանի, Կ.Դավթյանի, Գ.Հովսեփյանի և այլոց հողվածները: Բ. Ուլուբաբյանին է նվիրված Հր. Բեզլարյանի «Ղարաբաղցին» բանաստեղծությունը, որը երգի վերածվելով դարձել է յուրօրինակ օրհներգ արտերկրում և Արցախում ապրող յուրաքանչյուր արցախցու համար:

Այսպիսով, իր ստեղծագործական հարուստ ժառանգությամբ Բ. Ուլուբաբյանը ընդլայնում է Արցախի մտավոր որոնումների հորիզոնը, նաև՝ պահում արցախյան մի տոհմիկ ու յուրօրինակ երանգ հայ մշակութային տարեգրության մեջ:

¹ «Երկիր», 2000, 9 դեկտեմբերի:

Գրականություն

1. Ուլուբաբյան Բ., «Զրուցարան», գիրք Ա, «Արևիկ», 1987:
2. Ուլուբաբյան Բ., «Զրուցարան», գիրք Բ, «Արևիկ», 1988:
3. Ուլուբաբյան Բ., «Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը», «Մ. Վարդանյան» 1988:
4. Ուլուբաբյան Բ., «Արցախյան գոյապայքարը», «Գիրգրոց», 1994:
5. Ուլուբաբյան Բ., «Արցախյան գոյապայքարի տարեգրությունը», «Երևան», 1997:
6. Ուլուբաբյան Բ., «Ժամանակի քննությունը», Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հր., 2006:
7. Դավաթյան Ռ., «Դարավոր գոյապայքարի հերոսական տարեգրությունը», «Ազգ», 9 դեկտեմբերի, 1995:
8. Կարապետյան Բ., «Բ. Ուլուբաբյան. Լեռնի գործի շարունակողը», «Եթեր», թիվ 48, էջ 4, 2001:
9. Ջանյան Բ., «Միշտ կանգնած մնալով արցախյան հողի վրա», «Հայաստան», 9 դեկտեմբերի, 1995:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Վայրա Առաքելյան - բ.գ.թ., ավագ դասախոս, ԱրՊՀ գրականության և լրագրության ամբիոն

Հոդվածը տպագրության է նրաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը: